

національної безпеки України та Стратегії забезпечення державної безпеки Рада національної безпеки і оборони України має розглянути питання щодо створення Концепції Військової юстиції України.

1. Система військової юстиції у забезпеченні національної безпеки України: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції / Упоряд.: Пилипчук В. Г., Коваль В. П., Богущкий П. П., Беланюк М. В., Дорогих С. О., Доронін І. М., Радзівська О. Г. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2019. 226 с.
2. Шамара О. Спеціалізована військова прокуратура як один із основних елементів військової юстиції України. *Правове забезпечення правоохоронної діяльності у сфері оборони України : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* / Упоряд. : П. Богущкий, В. Пилипчук, Ю. Бобров, М. Беланюк, О. Довгань, С. Дорогих. Київ – Одеса : Фенікс, 2020. С. 52-57.
3. Сьогодні військової юстиції України обговорили на міжнародній конференції. URL : <https://nlu.edu.ua/sogodennya-vijskovoyi-yustycziyi-ukrayiny-obgovoryly-na-mizhnarodnij-konferencziyi/>.
4. Шамара О. Розбудова військової юстиції – шлях реалізації Стратегії національної безпеки України. Військова прокуратура як елемент архітектури військової юстиції України. *Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід прокуратури України: матеріали міжнародного науково-практичного заходу (Харків, Краматорськ, 26-29 жовтня 2021)* / Офіс Генерального прокурора, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», 2021. С. 285-291.
5. Офіс Генерального прокурора ініціює створення військової прокуратури, поліції та судів. URL : <https://armyinform.com.ua/2021/11/generalna-prokuratura-inicziyuue-stvorennya-vijskovoyi-prokuratury-policzii-ta-sudiv/>.
6. «Про затвердження структури Офісу Генерального прокурора»: наказ Офісу Генерального прокурора від 21.12.2019 № 99-шц. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099900-19#Text>.

Валентина БОНЯК

завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Дніпропетровського
державного університету внутрішніх
справ (м. Дніпро, Україна),
доктор юридичних наук, професор

**СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ ОХОРОНИ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ:
ПЛЮРАЛІЗМ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ**

При підготовці тез доповіді визначено за мету розглянути існуючі підходи вчених до визначення структури механізму прав і свобод людини та запропонувати авторський підхід до вирішення цього питання.

Для досягнення визначеної дослідницької мети скористаємось гносеологічними можливостями світоглядного діалектичного підходу, системного та структурно-функціонального методів пізнання.

Звернення до даного питання викликано щонайменше двома чинниками, а саме: 1) конституційне закріплення які головного обов'язку держави утвердження і забезпечення прав та свобод людини вимагають постійної уваги до проблематики прав людини, зокрема і до механізму їх охорони; 2) відмінністю у поглядах учених на визначення елементного складу структури механізму охорони прав і свобод людини.

Питання визначення внутрішньої структури механізму охорони прав людини не нове для правничої науки, йому приділяли увагу і вітчизняні, і зарубіжні правники: ученими було акцентовано увагу на проблемі соціально-правового механізму забезпечення прав людини; формулюванні визначення понять «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини», «механізм (гарантії) реалізації прав і свобод людини», «механізм (гарантії) охорони прав людини» та «механізм (гарантії) захисту прав людини», однак поза увагою вчених залишається елементний склад вищевказаних механізмів [1; 2, с. 224–225].

Окрім юридичні механізми захисту прав і свобод людини, а саме конституційний контроль, судовий захист прав і свобод людини і громадянина, адміністративно-правові форми захисту прав і свобод людини і громадянина, інститут парламентського Уповноваженого з прав людини (омбудсмена), право на петицію, процедура Хабеас корпус (лат. – habeas corpus) тощо знайшли своє висвітлення у роботах окремих авторів. Вони

наголошують, що для виконання своєї основної функції із захисту та охорони прав і свобод громадянина правова держава має створити систему процедур, механізмів, інститутів, що гарантуватимуть захист суб'єктивних прав людини. І хоча науковцями не надається характеристика механізму забезпечення прав людини та його елементів, проте зазначається, що ці процедури, механізми, інститути не є сталими; вони перебувають у русі, вдосконалюються, враховують зміни, які відбуваються в суспільному житті.

У монографії «Конституційне право людини й громадянина на освіту в Україні» нами було сформульовано поняття та виокремлено складові державно-правового механізму забезпечення вищезгаданої можливості, а також виокремлено складові цього механізму [3, с. 104–105].

Вітчизняний учений А. Олійник окремий підрозділ свого дослідження «Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні» присвятив механізму забезпечення конституційних свобод. Торкаючись питання внутрішньої будови цього механізму, автор приділяє увагу лише механізму реалізації конституційних свобод, а механізм охорони основних свобод людини і громадянина залишився поза увагою правника [4].

Структура механізму правоохоронної діяльності (правоохорони) у вітчизняній юридичній науці була предметом дослідження Ю. Ведернікова й А. Кучука. У монографії «Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект» учені запропонували власний концепт будови механізму правоохоронної діяльності та при цьому вважають, що вона охоплює собою інституційний, нормативний і функціональний компоненти.

Так, до інституційної складової механізму правоохорони правники відносять суб'єктів правоохоронної діяльності (органи та організації, які спеціально уповноважені державою на професійній основі на підставі та відповідно до закону, а у випадках встановлених законом – у відповідній процесуальній формі із застосуванням правових засобів діяльність, спрямовану на охорону прав і свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин) [5, с. 176].

До правоохоронних органів дослідниками віднесено Суди, прокуратуру, поліцію, податкову поліцію, Службу безпеки України, Управління державної охорони України, Військову службу правопорядку у Збройних Силах України, Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу. Вчені вважають, що суб'єктами правоохоронної діяльності є і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Генеральний прокурор України, Всеукраїнський комітет захисту прав людини, правозахисні групи та об'єднання (Харківська правозахисна група, комітет «Правозахисник» (м. Миколаїв та ін.)), адвокатура (адвокатські колегії, фірми та контори), юридичні особи і громадяни-підприємці, які надають юридичні послуги. Правники доходять висновку: суб'єктами правоохоронної діяльності є як правоохоронні органи (наділені державно-владними повноваженнями), так і громадські організації, що здійснюють правоохоронну діяльність, особливо адвокатура [5, с. 127–138].

Нормативний компонент механізму правоохоронної діяльності, як вважають Ю. Ведерніков і А. Кучук, становить система нормативно-правових актів, що визначає правовий статус, повноваження правоохоронних органів та організацій, основи контролю та нагляду за їх діяльністю та ін. Науковці слушно наголошують, що: а) ця складова механізму правоохоронної діяльності перебуває на стадії становлення; б) чинне законодавство з питання правоохорони потребує вдосконалення та усунення суперечностей, а також чіткого розмежування компетенції всіх суб'єктів правоохоронної діяльності для уникнення дублювання їх завдань в одній сфері [5, с. 137].

До функціонального елементу механізму правоохорони вітчизняні правники відносять власне правоохоронну діяльність. При цьому учені виокремлюють такі її об'єкти: 1) невід'ємні (природні) права і свободи людини та правах людини у позитивістському розумінні (суб'єктивне право і законні інтереси); 2) засади конституційного ладу, включно з основами суспільного й державного ладу, що визначені конституційними нормами, та засадах місцевого самоврядування; 3) режим законності у суспільстві; 4) правопорядок як стан суспільних відносин; 5) безпека особи, суспільства і держави; 6) стан правосвідомості і правової культури в суспільстві.

Дослідники вважають, що правопорушення та інші явища, які їх зумовлюють (зловживання правом тощо) є предметом впливу з боку суб'єктів правоохоронної діяльності. На думку Ю. Ведернікова і А. Кучука, саме в процесі правоохорони застосовуються переважно правові засоби – норми права, правові категорії, юридична

техніка, а також різні предмети матеріального світу, що допомагають правоохоронним органам та організаціям виконувати свої завдання та реалізовувати функції [5, с. 137–138].

Загалом, поділяючи думку Ю. Ведернікова та А. Кучука щодо визначеної вченими структури механізму правоохоронної діяльності (правоохорони), все ж вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення, що мають методологічне значення в плані вирішення конкретних наукових завдань, що забезпечують досягнення визначеної дослідницької мети: 1) суб'єктів правоохоронної діяльності коректніше диференціювати на тих, які наділені державно-владними повноваженнями, та які здійснюють правоохоронну діяльність (правоохоронні органи), та суб'єктів, які здійснюють правозахисну діяльність (правозахисні інститути: адвокатура, громадські організації (правозахисні групи); 2) нормативний компонент механізму правоохорони не можна зводити лише до системи нормативно-правових актів, адже національне законодавство України містить у собі й міжнародні договори у галузі прав людини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 3) до правових засобів, що застосовуються в процесі правоохорони, дослідниками некоректно віднесено правові категорії, що тлумачаться як універсальні родові поняття, якими оперує сучасна правнича наука.

Крім того, поза увагою вчених залишилися суб'єктивні елементи, великий масив юридичних засобів, задіяних у цьому механізмі, а також зв'язки, які є необхідною складовою цього механізму як системи.

Феномен конституційної скарги у механізмі охорони прав людини досліджувався Я. Єрмоленком. Аналіз наведеного у вступній частині сформульованого автором визначення поняття «механізм охорони прав людини» свідчить про те, що він має містити у собі щонайменше інституційний та інструментальний компоненти [6, с. 27]. Зважаючи на функціональне призначення згаданого механізму, до складу інструментального компоненту повинні входити: а) юридичні засоби запобігання порушенню прав і свобод людини; б) юридичні засоби припинення протиправної поведінки; в) юридичні засоби відновлення порушеного права й притягнення винних до юридичної відповідальності.

Дослідник наголошує, що структура механізму охорони прав людини має внутрішній і зовнішній прояви: на його думку, зовнішня структура відображає його зв'язок з іншими складовими соціально-правового механізму забезпечення прав людини (з механізмом реалізації прав людини та з механізмом захисту прав людини), а внутрішня побудова являє собою тісні зв'язки частин цього механізму як цілісного правового утворення [7, с. 104–105]. Я. Єрмоленко підтримує позицію тих учених, які в структурі механізму охорони прав людини виокремлюють його інституційну, нормативну й ідеологічну підсистему. Водночас автор не приділяє належної уваги елементному складу механізму охорони прав людини.

Спробуємо усунути цей недолік. Вважаємо, що принципово важливим при характеристиці механізму охорони прав людини виходить з того, що суб'єкти, які здійснюють правоохоронну і правозахисну діяльність у державі, а саме, судові органи, органи охорони правопорядку України та правозахисні інституції є учасниками правоохоронних і правозахисних відносин. Участь зазначених суб'єктів у таких правовідносинах зумовлена їхньою правосуб'єктністю (правоздатністю, дієздатністю, деліктоздатністю), що впливає із первинних антропних властивостей людини, а саме: її розуму, волі, природної потреби у спілкуванні (комунікації). Вищевикладене свідчить на користь того, що інституційна складова (тобто суб'єкти правоохорони) не існує сама по собі, її необхідно розглядати у єдності з правосвідомістю цих суб'єктів та їх правовою культурою. Саме така єдність і утворює суб'єктно-ідеологічний компонент досліджуваного механізму охорони прав людини.

Щодо другого елементу досліджуваного нами механізму охорони прав людини, то погоджуємося з науковим підходом деяких правників, які зазначають, що ефективність механізму охорони прав людини забезпечується його інструментально-функціональним компонентом. Останній в свою чергу складається з сукупності юридичних засобів, які реалізуються в правоохоронній і правозахисній діяльності та у межах правоохоронних і правозахисних відносин відповідно (під цим поняттям в теорії права розуміються правові явища, що виражені в інструментах (установленнях) і діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей).

Щодо наступної складової механізму охорони прав людини, то слід наголосити, що функціональність досліджуваного механізму як складного системного утворення забезпечується необхідною сукупністю зв'язків між його елементами. Вони утворюють

комунікативний компонент цього механізму. Слово «комунікативний» є прикметником до термінів «комунікація» (означає шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо; обмін інформацією; спілкування; зв'язок) [8, с. 446] та «комунікативність» (трактується як здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь; комунікабельність) [8, с. 446]. Враховуючи наведені інтерпретації термінів «комунікація» та «комунікативність», словосполучення «комунікативний компонент» в аспекті механізму охорони прав людини означає не лише зв'язки між суб'єктами правоохоронної діяльності, але й зв'язки між іншими елементами цього механізму.

Це дає підстави для виокремлення зв'язків, які й складають комунікативний компонент досліджуваного механізму охорони прав людини, якими виступають: а) наявні структурні (статичні) зв'язки між елементами цього механізму (наприклад, зв'язки між суб'єктами і нормами права, між джерелами права і нормами, між суб'єктами правоохоронної діяльності та їх правовою культурою й правосвідомістю); 2) функціональні зв'язки. Вони характеризують механізм охорони прав людини у русі, динаміці (наприклад, зв'язки між нормами права і правовідносинами; зв'язки, що виникають між суб'єктами правоохоронної діяльності в процесі їх взаємодії між собою та іншими учасниками правовідносин; зв'язки між нормативно-правовими, правозастосовними актами охоронної спрямованості та правоінтерпретаційними актами тощо).

Отже, теоретична модель структури механізму охорони прав людини складається з таких елементів: 1) суб'єктно-ідеологічного (суб'єкти правоохорони в єдності з їх правовою культурою та правосвідомістю); 2) інструментально-функціонального (являє собою сукупність юридичних засобів, що реалізуються в правоохоронній і правозахисній діяльності та відповідно у межах правоохоронних і правозахисних відносин); 3) комунікативного (сукупність зв'язків між елементами механізму охорони прав людини).

1. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. 18 с.

2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підручник. 2-е вид., перероб. і допов. Харків : Еспада, 2009. 752 с.

3. Боняк В. О. Конституційне право людини і громадянина на освіту в Україні : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.

4. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Алерта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.

5. Ведерніков Ю. А., Кучук А. М. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект : монографія. Київ : Знання України, 2009. 219 с.

6. Єрмоленко Я. В. Конституційна скарга в механізмі охорони прав людини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : дис. д-ра філософії : 081 «Право» / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2020. 191 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.